

Historiske kilders anvendelse og betydning i samiske saker

Kirsti Strøm Bull

For snart 30 år siden begynte jeg av ren nysgjerrighet å arbeid med samerettslige spørsmål. Dette var et felt jeg visste svært lite om fra før. For å kunne forstå dette feltet måtte jeg lese meg opp på samisk historie og kultur, arkeologi m.m. Jeg måtte rett og slett fylle et kunnskapshull.

Denne erfaringen skapte en betydelig større bevissthet hos meg selv om den betydning kunnskap om norsk historie, kultur og norsk språk har for å forstå norsk rettsutvikling. Et lands rettsutvikling er rett og slett en del av dets *kulturarv*.

Nettopp mangelen på kunnskap om samisk historie, kultur og samisk språk har vært en betydelig utfordring i rettstvister om samiske spørsmål. Vi har ikke kjent til kulturarven på dette området.

Det har riktignok skjedd mye på dette feltet de siste ti-årene, men fortsatt er det behov for å grave dypere i historien for å kunne belyse alle sider i saker om samiske rettsspørsmål.

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på at det er *norske myndigheters* forståelse av samiske forhold og samisk historie har preget skriftlige kilder – historiske så vel som juridiske - og dermed også vår rettsoppfatning om samiske spørsmål. De tilgjengelige kildene er ofte uttrykk for majoritetsbefolkningens syn og interesser i møte med samiske spørsmål.

Mange av de historiske og juridiske kildene er dessuten blitt til i *fornorskingsperioden*, en tid da det skjedde en betydelig svekkelse av samiske rettigheter, og det har preget kildene fra denne tiden.

Men leter man finnes det andre kilder som sett fra samenes perspektiv gir et mer nyanserer bildet – men disse kildene har ikke fått samme oppmerksomhet og er i tillegg ofte godt skjult. Jeg skal her vise det ved to eksempler.

Det første eksempelet ser vi i de mange rettsaker fra sørsamiske områder fra slutten av 1800-tallet og opp til i dag. Det gjennomgående spørsmålet i sakene er om samene har rett til reindrift i tvisteområdet basert på alders tids bruk. Nettopp i saker om alders tids bruk vil historiske kilder være viktige.

I Rørosområdet var oppfatningen frem til var slutten av 1800-tallet at samene hadde hatt tilhold der da Røros kopperverk ble etablert i 1644 og før bøndene tok i utmarka der i bruk. I en innstilling fra den såkalte Røroskommisjonen fra 1879 heter det at før Røros kobberverk ble etablert, var Røros herred så godt som ubebodd bortsett fra ”nogle nomadiserende Lapper”. Og Røroskommisjonen viser til flere underrettsavgjørelser der samenes rettigheter i utmarka ble slått fast nettopp fordi samene var den opprinnelige befolkning i området.

Men på grunn av økt konflikt mellom bønder og reieneiere i Rørosområdet, ble det etter klager fra bøndene i 1889 nedsatt en kommisjon som fikk i oppdrag å undersøke «Lappeforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trondhjems Amter», kalt Lappekommisjonen av 1889. Samme år fikk historikeren og geografen Yngvar Nielsen et stipend for undersøke de historiske forholdene i det samme området, et oppdrag som nettopp hadde sammenheng med Lappekommisjonens oppdrag.

Bare noen måneder senere, i november 1889, la han frem sine resultater i et foredrag i Det norske geografiske Selskab. Foredragets tittel var «Lappernes fremrykning mod syd i Throndhjems stift og Hedemarkens amt». Han mente å ha påvist at samene ikke allerede var i Rørosområdet da bøndene slo seg ned der, men at samene tvert om kom langt senere, først etter at bøndene hadde tatt utmarka i bruk til seter og utslåtter. Samene hadde trengt seg inn på bøndenes gamle setervoller og utslåtter.

Det var to omstendigheter som ifølge Yngvar Nielsen var avgjørende for spørsmålet «om den lappiske befolknings ælde i Røros- og Fæmundstrakten:

- man savner for det første *lappiske stedsnavne*, og
- man støder dernæst ikke i fjeldet på sikre *lappiske begravelser og offerpladse*.»

Han mente samene var kommet til søndre del av Trøndelag først på slutten av 1600-tallet og til Rørostraktene enda senere, først på ut på 1700-tallet. Han kalte sin lære *fremrykningsteorien*.

Yngvar Nielsen lære ble umiddelbart akseptert av Lappekommisjonen. Den uttaler:

«Den Paastand, at Lapperne i fordums Tid har havt Tilhold sydligere end nu, saavel i Norge som i Sverige, og at de ere de egentlige Urbeboere, som af Skandinaverne ere drevne mod Nord og bort fra Trakter, tør formentlig ikke længere af Nogen fastholdes, efterat det Urigtige i en saadan Antagelse synes tilstrækkelig paavist ved nyere Tids videnskabelige Forskning.»

Og om forholdet mellom bøndene og samene i «Søndre Trondhjems og Hedemarks Amter» heter det i Lappekommisjonens innberetning:

«... at den jordbrugende Befolkning allerede forlængst havde begyndt sin kultiverende Gjerning for Lappernes Komme, og saagodtsom overalt i større eller mindre Udstrækning taget Dal- og Fjeldstrækninger i Brug. Det er derfor utvilsomt Lapperne, som i disse distrikter har trængt sig ind paa den jorddyrkende Befolkning og senere været denne til stor Gene.»

Yngvar Nielsens lære slo umiddelbart gjennom også i domstolene. I Rt.1892 side 411 slo Høyesterett fast at samene ikke var de opprinnelige beboere i Rørostraktene, og at deres bruk av utmarka dermed måtte stå tilbake for bøndenes rettigheter. Det heter:

«Af en Afhandling av Professor Yngvar Nielsen om Lappernes Fremrykning mod Syd i Trondhjems Stift og Hedemarkens Amt fremgaar det nemlig, at Lapperne paa sin Fremtrængen sydover i Norge i Aaret 1742 endnu ikke havde slaaet sig ned her. Bøndernes Sæterdrift og Slaattemarken i disse Fjeldstrækninger ere selvfølgelig langt ældre.»

En uttrykkelig henvisning til Yngvar Nielsens «fremrykningsteori» er det også i en høyesterettsavgjørelse fra 1897, Rt. 1897 s. 759.

Yngvar Nielsens lære ble altså straks akseptert av myndigheter og domstoler. Hans teori bygget som nevnt på det forhold at det ikke var påvist samiske stedsnavn og heller ikke samiske kulturminner i «de sydlige deler av Thronhjems stift.»

Selv om senere forskning har påvist både samiske stedsnavn og samiske kulturminner i de aktuelle områder, har hans lære vært meget seiglivet i de norske rettssaler, først og fremst gjennom den betydning utredningen fra Lappekommisjonen av 1889 har hatt i disse sakene.

Både i *Trollheimendommen* Rt. 1981 s. 1215 og *Korsjøfjelldommen*, Rt. 1988 s. 1217 la retten avgjørende vekt på Lappekommisjonens utredning om samenes bruk av området. I Korsjøfjellsaken sluttet Høyesterett seg til en uttalelse fra lagmannsrettens mindretall:

«Retten er henvist til å bygge på skriftlig materiale om bruksutøvelsen. Lappekommisjonens arbeid er i denne forbindelse helt sentralt, ikke minst fordi kommisjonen i stor utstrekning foretok avhør av vitner som gjennom forklaringer direkte til kommisjonen kunne kaste lys over

bruksforholdene i omtrent hele det forrige århundre og dermed den tidsperiode som står sentralt i saken.»

Også i *Aursunddommen II*, Rt. 1997 s. 1608 la Høyesteretts avgjørende vekt på Lappekommisjonens opplysninger om samenes bruk. I *Aursunddommen II* fra 1997 ser vi imidlertid opptakten til en endring i synet på Yngvar Nielsens lære. Mindretallet, én dommer, uttalte at Yngvar Nielsens fremrykkingsteori hadde blitt tillagt for stor vekt ved bevisvurderingen av tidligere beiterett i tvisteområdet.

Et skifte i synet på Lappekommisjonens pålitelighet og dermed også Yngvar Nielsens lære skjedde i *Selbudommen*, en plenumsdommen fra 2001, Rt. 2001s. 769. Reindriftssamene vant her frem med sitt krav om beiterett i tvisteområdet basert på alders tids bruk.

Høyesteretts flertall har et kritisk syn på Lappekommisjonen og pekte på at kommisjonen delte samtidens negative syn på reindriften og at kommisjonens var ensidig sammensatt.

Førstvoterende uttaler:

«Jeg påpeker også at kommisjonen ikke hadde samisk representasjon. Og da den ble utvidet i 1891, var det ytterligere en bonde som kom inn. I dag ville det ha vært utenkelig at samene ikke var representert i en tilsvarende kommisjon. Hovedtyngden av de protokollerte forklaringene er dessuten avgitt av fastboende.»

Rettens flertall pekte videre på de særlige metodespørsmål ved sørsamisk historieforskning siden samene i motsetning til nordmenn ikke hadde et skriftspråk. Samene hadde imidlertid muntlige overleveringer, og om disse sier førstvoterende:

«På den annen side hadde selvsagt samene, i likhet med de fastboende, muntlige overleveringer. Slike overleveringer må vurderes nøye, men kan ikke generelt avvises. Og dersom de støttes av andre opplysninger, kan de få økt vekt.»

Grunneierne i Selbusaken mente at mangelen på samiske kulturminner i tvisteområdet viste at det ikke hadde vært reindrift der i gammel tid. En slik slutning kunne man ifølge Høyesteretts flertall ikke trekke, siden:

«... samene var nomader og stort sett brukte organiske materialer som går i forråtnelse, vil det også kunne være vanskelig å finne fysiske spor etter reindriften.

Disse forhold tilsier varsomhet med å trekke slutninger av at man mangler konkrete opplysninger om samenes tilstedeværelse i et område. Dette gjelder ikke minst i Selbu hvor undersøkelser etter samiske kulturminner har hatt et svært beskjedent omfang.»

Av vesentlig betydning for avgjørelsen i Selbusaken var paradoksalt nok Lappekommisjonens eget materiale. Lappekommisjonen hadde innhentet en rekke forklaringer under sitt arbeid. Sentralt for bevisvurderingen i Selbusaken var Lappekommisjonens forhandlingsprotokoller. Bibliotekar Anders Løøv hadde gjennom et omfattende arbeid transkribert disse protokollene ferdig i 1991. Protokollene avdekket at det ikke alltid var samsvar mellom Lappekommisjonens konklusjoner om utstrekningen reindriftssamenes bruk og kommisjonens egne protokollerte forklaringer.

Etter å ha gjengitt flere av de protokollerte forklaringer, uttaler førstvoterende:

«... det er klare forskjeller mellom kommisjonens beskrivelse og det protokollerte. Det er vanskelig å forene kommisjonens utsagn om hvor reinen hadde beitet, med hovedinntrykket av de forklaringene som er sitert foran.»

I Korsjøfjellsaken fra 1988 uttrykte Høyesterett som nevnt tillit til Lappekommisjonens konklusjoner om den samiske bruken, nettopp fordi kommisjonens utredning bygget på opplysninger innhentet gjennom avhør av vitner på stedet. Men 100 år etter Lappekommisjonens utredning, i 1991, forelå Løøvs transkripsjon av kommisjonens protokoller, og disse protokoller fortalte altså en noe annen historie.

Disse sakene fra sørsamiske områder viser i hvor lang tid historiske kilder skapt under fornorskningsperioden fikk påvirke rettsutfallet. Først når andre kilder ble fremskaffet dypt nede i arkivene, mistet de sin kraft.

Mitt andre eksempel som er langt kortere, er hentet fra lovgivning på begynnelsen av 1900-tallet, en lovgivning som selvfølgelig slår inn i domstolene.

Det var flere Lappekommisjoner i sving på slutten av 1800-tallet. I 1897 ble en tredje Lappekommisjon nedsatt for å forberede en ny reindriftslov som skulle erstatte Fælleslappeloven av 1883.

Kommisjonens rettslige utredning ble skrevet av Nikolaus Gjelsvik. Etter Gjelsviks syn var reindriftssamenes bruksrett bare en tålt bruk. Det gjaldt ikke bare de svenske samers reindrift i Norge, men også norske samers reindrift. Som en tålt bruk måtte reindriftssamenes bruk vike for jordbruket og andre mer samfunnsnyttige interesser.

Dette synet fikk avgjørende betydning både i rettspraksis og senere reindrifftslovgivning – ja helt opp til våre dager. I de trykte kilder fra denne tiden var Gjelsviks syn enerådende. Men det fantes andre samtidige stemmer, men de kom ikke til syne.

Samtidig med Lappekommisjonen av 1897 var en annen komité i arbeid, nemlig Renbeitekomiteen av 1901, en komité som skulle vurdere adgangen til å verne barskogen i Finnmark mot reinbeiting. Mens Gjelsvik og Lappekommisjonen av 1897 mente at reindrifftsamenes bruk uten videre måtte vike for andre og mer samfunnsgagnlige interesser, hadde Renbeitekomiteen av 1901 et helt annet syn på reindrifftsamenes rettigheter.

Ett av komiteens medlemmer daværende statsadvokat *Andreas Tostrup Urbye* skrev den rettslige utredningen om disse spørsmålene. Urbye mente reindrifftsamenes beitebruk var en rett som hvilte på alders tids bruk, og beitebruken hadde et ekspropriasjonsrettslig vern.

Renbeitekomiteen fremmet forslag om hvordan vern av barskog kunne skje uten å krenke reindrifftsamens rettigheter. Komiteens forslag kom ikke lenger enn til Landbruksdepartementets bord. Urbyes rettslige utredning har jeg bare funnet som et håndskrevet eksemplar i Riksarkivet.

I 1924 fikk vi «lov om fredning av barskog m.v for reinbeiting». Loven ga full adgang til å forby reinbeiting for vern av barskogen og uten hensyn til reindrifften. I Ot. prp. nr. 30 (1924) omtales Renbeitekomiteens innstilling og Urbyes utredning, men det gis ingen fullstendig omtale av komiteens forslag eller rettslige vurderinger. Det som omtales gir ingen pekepinn om Urbyes og komiteens syn på reindrifftsamenes rettigheter.¹

De to eksemplene jeg har trukket frem er fra fornorskingsperioden og viser hvordan trykte kilder og forskning ivaretok statens og majoritetsbefolkningens interesser. Eksemplene er ikke enestående. Historiske kilder og forskning fra fornorskningstiden må anvendes med et kritisk

¹ Hvorfor tok ikke Urbye til motmæle? Urbye var ikke i Norge i 1924. Han ble i 1919 sendemann i Helsingfors og fra 1924 til 1939 vår første sendemann i Moskva. Fra 1939 til 1949 var han medlem av den faste voldgiftsdomstolen i Haag.

blikk. Dypere ned i arkivene kan ligge andre kilder som forteller en noe annen historie enn den som til nå har fått vår oppmerksomhet.